https://doi.org/10.63578/terrasebus.2024.06

PORTRET DE ÎMPĂRĂTEASĂ, EIRENE ASENINA KANTAKOUZENA (1347-1354)

Cornelia POPA-GORJANU*

Portrait of Empress, Eirene Asenina Kantakouzena (1347–1354)
Abstract. *Eirene Asenina Kantakouzenos was the wife of John VI Kantakouzenos and one of the three empresses who marked the first half of the fourteenth century. Related through her paternal grandmother to the Palaiologos family but also to the family of the Bulgarian tsar, Empress Eirene was a dynamic woman, actively engaged in the political life of the time but also in religious issues. Historian Nikephoros Gregoras and Emperor John VI Kantakouzenos wrote about the events and main actors of the period 1341–1350, including Empress Eirene. Clever and skilled in military and diplomatic affairs, the empress overcame the limits of gender present in her times and demonstrated fortitude and courage. The portrait of Eirena Asenina Kantakouzena deserves our attention because it reveals a strong female character.*
Keywords: *Eirene Asenina Kantakouzena*, *Byzantine empress*, *Kantakouzenos*, *Gregoras*, *Byzantium*.
Cuvinte-cheie: *Eirene Asenina Kantakouzena*, *împărătească bizantină*, *Kantakouzenos*, *Gregoras, Bizanț*.

În prima jumătate a secolului al XIV-lea Imperiul Bizantin a trecut printr-o perioadă nu doar dificilă, ci și rar întâlnită. În timpul domniei lui Andronikos al II-lea (1282-1328), nepotul acestuia, Andronikos, susținut de prietenul său, Ioan Kantakouzenos[1], și de tânăra generație de aristocrați, a purtat un război civil de șapte ani împotriva bunicului său care a dus la victoria și încoronarea sa ca Andronikos al III-lea (1328-1341). În timpul guvernării, tânărul împărat a lăsat multe dintre grijile imperiului în mâinile prietenului său, Ioan Kantakouzenos, care a fost numit *megas domestikos*, comandant al armatei. Când Andronikos al III-lea s-a îmbolnăvit în 1331, la Didymoteichon,

* Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia, România; e-mail: corneliapg@uab.ro.

[1] Ioan Angelos Komnenos Palaiologos Kantakouzenos s-a născut în jurul anului 1295. Despre tatăl său se știe doar că a murit tânăr. Kantakouzenos a moștenit numele de Angelos și Palaiologos de la mama sa și a fost ocazional numit și Komnenos. A fost apropiat al lui Andronikos Palaiologos, mai târziu împăratul Andronikos al III-lea (1328-1341). În octombrie 1320 Andronikos a fost dezmoștenit de bunicul său, împăratul Andronikos al II-lea (1282-1328), ceea ce l-a determinat să se revolte în mod deschis și să-l forțeze în anul 1328 să renunțe la tron în favoarea sa. Kantakouzenos a fost promovat *megas domestikos*, mare domestic, și a fost una dintre cele mai importante figuri de la Curte. A devenit împărat și a domnit în perioada 1347-1354. A fost obligat să renunțe la tron și să se retragă la mănăstire cu numele de Ioasaph. S-a retras mai întâi la mănăstirea Mangana din Constantinopol, iar mai târziu la cea din Charsianites. De asemenea, a trăit și în Peloponez, care era încă condus de fiii săi. Între 1379 și 1381, bătrânul călugăr a fost ținut ostatic la Galata în timpul conflictului dintre Ioan al V-lea și nepotul său, Andronikos al IV-lea (1376-1379). După eliberare s-a retras la Mistra, în Peloponez, unde a și murit la 15 iunie 1383. Vezi Nicol 1968, p. 91-92; Nicol 1994, p. 72.

i-a cerut lui Kantakouzenos să-i promită că, în cazul în care va muri, va guverna în numele fiului său nenăscut[2]. Dar, neașteptat, Andronikos și-a revenit și a mai domnit aproape zece ani. Când a murit mai târziu, la vârsta de 44 de ani, nu a mai reușit să stabilească cine va urma să conducă imperiul, pregătind astfel scena pentru al doilea mare război civil (1342-1347) din secolul al XIV-lea, între împărăteasa văduvă, Anna de Savoia, și fiul ei, Ioan al V-lea Palaiologos, pe de-o parte, și Ioan Kantakouzenos, pe de altă parte. Deși făcea parte din regență alături de împărăteasa Anna și patriarhul Ioan al XIV-lea Kalekas, Kantakouzenos și-a asigurat rapid controlul guvernului, exercitând efectiv puterea. El a subestimat determinarea oponenților săi politici pentru că decizia sa de a se declara *basileus* și protector al lui Ioan al V-lea a provocat ostilitate, iar eforturile sale militare au eșuat. La puțin timp însă, circumstanțele l-au determinat pe Kantakouzenos să se îndepărteze de Curtea imperială și să se retragă la Didymoteichon, unde a fost proclamat împărat la 26 octombrie 1341 și să declanșeze pentru șase ani disputa civilă dintre el și împărăteasa Anna de Savoia[3]. În anul 1345 a fost încoronat din nou împărat la Adrianopole, iar când conflictul s-a încheiat, înțelegerea din anul 1347 a creat o situație bizară cu doi împărați (Ioan al V-lea Palaiologos și Ioan al VI-lea Kantakouzenos) și trei împărătese (Anna de Savoia, Eirene Asenina Kantakouzena și Helene Kantakouzena Palaiologina) în același timp.

Despre aceste evenimente și actorii principali ai perioadei 1341-1350 au scris istoricul Nikephoros Gregoras și chiar împăratul Ioan al VI-lea Kantakouzenos. Nikephoros Gregoras (1292-1360) a fost unul dintre cei mai importanți scriitori bizantini ai secolului al XIV-lea și chiar una dintre figurile importante din acea perioadă. El a fost un învățat umanist, filozof și teolog bizantin[4]. Opera sa cea mai cunoscută este o istorie bizantină, care, în 37 de cărți, relatează evenimentele dintre anii 1204 și 1359.

---

[2] Gregoras 1979, p. 228; Gregoras 1829, p. 439-440. *Ore porro mandavit, ut omnes Romani iurarent, se ipsius coningem Imperatricem (ipsa enim aderat gravida, eaque verba audiebat,) et postumum, si filis nasceretur, ut Imperatorem veneraturos; cuius tutor esset Cantacuzenus magnus Domesticus.*

[3] Pentru mai multe informații despre această perioadă, precum și despre domnia lui Ioan al VI-lea Kantakouzenos, vezi Nicol 1968, p. 91-103; Nicol 1993, p. 151-250.

[4] Viața sa ne este cunoscută mai ales prin ceea ce el însuși ne-a spus în opera sa și în corespondența păstrată. Nikephoros Gregoras s-a născut în Heracleea Pontului (astăzi Eregli, Turcia), în jurul anului 1295. Rămas orfan de ambii părinți, a fost crescut de unchiul său matern, Ioan, episcop de Heracleea. Acesta i-a dat primele noțiuni de educație enciclopedică apoi, la vârsta de 20 de ani, a fost trimis la Constantinopol pentru a-și perfecționa cunoștințele. Acolo l-a cunoscut pe patriarhul Ioan Glycys, un gramatician și retor învățat, care l-a introdus în studiile gramaticale, și pe marele *logothet* al împăratului Andronikos al II-lea, Teodor Metochites, cel mai mare cărturar din secolul al XIV-lea bizantin. De la acesta a învățat filozofia și astronomia. Din 1340, toată activitatea lui Gregoras a fost concentrată asupra disputelor teologice; din această perioadă datează toate lucrările sale teologice și scrierea sa despre istoria vremurilor contemporane lui. Gregoras a ieșit victorios dintr-un duel de natură filosofică cu călugărul Varlaam din Calabria, un scolastic aristotelian și aceasta i-a adus reputația de a fi cel

A doua sursă istorică, *Istoria* în patru cărți sau memoriile lui Ioan Kantakouzenos, care în ciuda părtinirii inevitabile, este una dintre cele mai importante pentru istoria Imperiului Bizantin de la începutul și mijlocul secolului al XIV-lea[5]. Acesta a fost unul dintre personajele care a jucat un rol proeminent în scurta perioadă de recuperare a Imperiului. A fost o persoană talentată care s-a remarcat ca soldat, om de stat, teolog, mai târziu împărat și, în final, călugăr. Ca împărat și teolog a exercitat o mare influență asupra celei mai mari controverse teologice din Biserica creștină răsăriteană a timpului său[6]. În timpul vieții sale monahale, între anii 1354 și 1383, s-a dedicat scrierii memoriilor sau istoriilor sale și, de asemenea, compunerii unor lucrări teologice și polemice[7]. Ioan Kantakouzenos a fost singurul împărat bizantin care a înregistrat evenimentele din propria sa carieră[8].

În acest demers ne propunem să creionăm personalitatea uneia dintre cele trei împărătese menționate mai sus, a Eirenei Asenina Kantakouzena, soția lui Ioan al VI-lea Kantakouzenos, implicată activ în viața politică a imperiului.

Aceasta a fost nepoata țarului Ioan Asan al III-lea și a uneia dintre fiicele împăratului Mihail al VIII-lea Palaiologos, Eirene Palaiologina. Aceasta a fost căsătorită cu țarul Bulgariei, Ioan Asan al III-lea. Cel de-al doilea fiu al lor,

---

mai important învățat al Constantinopolului. De asemenea, s-a implicat într-o controversă teologică cu reprezentanții isihasmului. Corespondența sa din care s-au păstrat peste 160 de scrisori, este un alt izvor important pentru perioada respectivă. Printre alte lucrări cunoscute ale lui Gregoras se numără *Metoda de fixare a datei Paștelui*. Aceasta a fost prezentată în fața unei adunări a învățaților din marele oraș. Deși toți au aprobat-o, împăratul Andronikos al II-lea nu a dat curs acestei reforme și ideile lui Gregoras vor fi puse în practică prin revizuirea calendarului în 1578 de papa Grigore al XIII-lea. A mai scris dialoguri filozofice împotriva sofiștilor, studii de astronomie, comentarii la lucrarea astronomului din secolul al II-lea Ptolemeu, elogii pentru mai mulți împărați etc. Vezi Guilland 1927, p. I-XI.

[5] Lucrarea a fost finalizată între octombrie 1364 și decembrie 1369. Autorul a căutat să-și justifice participarea la războaiele civile, să-și apere realizările ca conducător și să se distanțeze de foștii săi aliați turci care cuceriseră până atunci cea mai mare parte a Traciei. Vezi Nicol 1968, p. 100.

[6] *Isihasm* (tăcere, liniște, concentrare interioară) este un cuvânt de origine greacă și reprezintă o mișcare de renaștere spirituală și teologică din secolul al XIV-lea, prin introducerea „rugăciunii inimii" („Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă!") ca metodă de concentrare și pace lăuntrică. Disputele teologice legate de isihasm au debutat printr-o confruntate între călugărul de la Muntele Athos, Grigore Palamas, și Varlaam, un călugăr de origine italo-grecească din Calabria. Subiectul dezbătut în prima parte a fost despre cunoașterea lui Dumnezeu de către om și natura teologiei, ca apoi să se extindă asupra metodei psihosomatice de rugăciune practicată de isihești. Această metodă constă mai întâi în dobândirea „atenției" prin adunarea minții „în inimă", reținând fiecare răsuflare și spunând în minte „rugăciunea inimii". Vezi Meyendorff 1996, p. 102-103.

[7] Nicol 1968, p. 98-101.

[8] Despre viața și cariera lui, vezi Nicol 1996, *passim*.

Andronikos Palaiologos Asan[9], a avut doi băieți (Ioan Asan și Manuel Raul Asan) și două fete, Helene și Eirene Asenina[10].

Probabil nu s-ar fi știut mare lucru despre Eirene dacă nu ar fi fost căsătorită cu Ioan Kantakouzenos[11]. Această căsătorie a făcut parte din planul și ambițiile Theodorei, mama acestuia, de a-l vedea împărat, care a fost o femeie foarte ambițioasă și puternică și cu abilități administrative recunoscute[12]. Rămasă văduvă de tânără nu s-a mai recăsătorit, alegând să se ocupe de creșterea și educația singurului ei fiu, dar și de administrarea averii familiei din zona cetății Galipolli (Kallioupolis)[13]. În planurile Theodorei de a-l vedea împărat, o alianță cu vecinul din nord (țaratul bulgar) era importantă și-i asigura un aliat. Să nu uităm că Eirene Asenina era înrudită în aceeași măsură și cu familia imperială Palaiologos, fiind strănepoată a împăratului Mihail al VIII-lea. În felul acesta Kantakouzenos devenea înrudit cu familia domnitoare, poziționându-se cât mai aproape de tron.

După izbucnirea războiului civil, în decembrie 1321, Andronikos (al III-lea) le-a desemnat pe Theodora și pe prima sa soție, Eirene, la conducerea orașului Didymoteichon[14].

În anul următor, 1322, când situația lui Andronikos a devenit nesigură, Theodora s-a oferit să-i finanțeze operațiunile militare, ajutându-l astfel să continue lupta[15]. În anul 1327 cetatea Didymoteichon a fost din nou lăsată în grija Theodorei și a Annei de Savoia (cea de a doua soție a împăratului), iar un an mai târziu, Leon Kalothetos din Chios a negociat cu ele propunerea de eliberare a insulei de sub ocupația genoveză. Așadar, nu este de mirare ambiția Theodorei[16] de a-și vedea fiul împărat și strădaniile ei pentru realizarea unui sistem de relații care să-i ofere anumite avantaje și oportunități.

Probabil, căsătoria fiului ei cu Eirene a făcut parte din aceste demersuri. Eirene nu a rămas prea mult timp doar garanția unui pact diplomatic, ci a „rivalizat" cu soacra ei, dovedind, pe lângă loialitatea față de planurile acesteia și ale soțului ei, abilități de foarte bun negociator. A fost o persoană cu o

---

[9] În urma unei lovituri de stat, Ioan Asan și familia sa au trebuit să fugă din Bulgaria în Imperiul Bizantin. Fiul lor, Andronikos, a devenit guvernator al Moreei între anii 1316 și 1321.

[10] Vezi Nicol 1968, p. 104.

[11] Cele mai vechi informații despre familia Kantakouzenos datează de la începutul secolului al XII-lea și continuă până la mijlocul secolului al XV-lea. După Nicol, primele informații despre un anume Kantakouzenos sunt în *Alexiada* Anei Comnena. Vezi Nicol 1968, p. 3; Comnena 1977, p. 71-77, 153, 158-161, 220-225.

[12] Atât fiul ei, cât și Nikephoros Gregoras o descriu ca fiind foarte experimentată în gestionarea afacerilor publice, apreciind grija, judecata și ingeniozitatea ei. Vezi Cantacuzenus 1828, p. 125. *Erat siquidem perita Palaeologina gubernandae reipublicae et solidiore prudentia, quam cadat in naturam muliebrem.*

[13] Nicol 1994, p. 71.

[14] Nicol 1968, p. 31; Sklaveniti 2019, p. 150.

[15] Nicol 1968, p. 31.

[16] Am putea să o comparăm cu Ana Delassena, mama lui Alexios I Komnenos. Vezi și Sklaveniti 2019, p. 150.

educație aleasă, înțeleaptă, curajoasă să îndeplinească sarcini care nu priveau deloc activitățile firești ale unei femei, cum a fost apărarea aceleiași cetăți Didymoteichon, care a devenit după 1341 centrul rezistenței lui Ioan Kantakouzenos. Gregoras menționa despre împărăteasa Eirene că avea un caracter puternic, că depășea alte femei atât în inteligență, cât și în privința rafinamentului manierelor[17], iar soțul său scria în memoriile sale că, prin spirit și minte, era deasupra genului feminin[18].

După perioada primilor ani de mariaj și nașterea celor șase copii, trei băieți (Matheos, Manuel și Andronikos) și trei fete (Maria, Theodora și Helene), Eirene s-a implicat în planurile soțului său, *megas domestikos* Ioan Kantakouzenos. Gregoras a considerat necesar să vorbească despre ea și prima mențiune este legată de rolul ei de negociator.

În anul 1341, după retragerea lui Ioan Kantakouzenos la Didymoteichon și declanșarea războiului civil[19], Eirene a fost trimisă să negocieze cu frații ei susținerea planurilor acestuia[20]. Gregoras precizează că misiunea a fost îndeplinită cu succes. Cu înțelepciune și diplomație, Eirene a reușit să aducă de partea soțului susținerea membrilor familiei sale, excepție făcând tatăl ei, Andronikos Asan, care s-a aliat cu împărăteasa Anna și cu fiul acesteia, împăratul Ioan al V-lea. Cu această ocazie, Gregoras ne oferă primele informații despre caracterul acestei femei și cât de implicată a fost în misiunea ei:

> „Împărăteasa Eirene era foarte bogată în rațiune și perspicacitate, și la fel de inteligentă în consultări, le-a depășit pe celelalte femei, prin ascuțimea minții ca și în inteligență și caracter și a dus repede problema la bun sfârșit. Era înzestrată cu o istețime înnăscută și firească și i-a oferit soțului ei, împăratul, un ajutor foarte mare și eficient atunci când s-a aflat în această situație dificilă. Și dacă nu îi datora puterea imperială în întregime, cu siguranță îi datora în mare parte, și pentru că ea îi zdrobise cu cuvinte ei încântătoare. Căci ea însăși stârnea acum spiritele celor pe care împăratul îi considera rude și prieteni adevărați prin cuvinte lingușitoare; acum dăruind bogății însoțitorilor exilului, sau mai degrabă rămășițele acelor mari bogății”[21].

---

[17] *Irene Augusta, multo iudicio et solertia pollens, ac tantum in consultationibus sagacitate, quantum intelligentiae vi et morum elegantia caeteris mulieribus praestans* (Gregoras 1830, p. 625; Gregoras 1988, p. 72).

[18] Cantacuzenus 1831, p. 336. *Id sentiens Irene imperatrix, animumque ac spiritum supra sexum gerens*.

[19] Pentru detalii legate de desfășurarea evenimentelor, vezi Kyriakidis 2011, p. 31-36; Nicol 1993, p. 151-250.

[20] Gregoras menționează că, de fapt, ambele tabere i-ar fi dorit aliați. Vezi Gregoras 1988, p. 71; Gregoras 1830, p. 625.

[21] Gregoras 1988, p. 72; Gregoras 1830, p. 625. *At cum illi vererentur, ne vincula vinculis mutarent, leviora fortasse gravioribus, nec tuto possent alterutri parti confidere, Irene Augusta, multo iudicio et solertia pollens, ac tantum in consultationibus sagacitate, quantum intelligentiae vi et morum elegantia caeteris mulieribus praestans, brevi omnia praeclare ordinavit. Prudentiam nempe insitam ac naturalem sortita, maritum imperatorem, quem*

La 26 octombrie 1341, în ziua închinată Sfântului Dimitrie, în prezența unei adunări a susținătorilor, membri ai familiei și prieteni, a fost proclamat împărat, iar acesta „și-a legat cizmele roșii”[22]. Donald Macgillivray Nicol considera ceremonia de la Didymoteichon una a proclamării și investirii unui împărat și nu încoronare. Actul de proclamare a fost în tradiția bizantină suficientă pentru a face un om împărat, cel puțin în ochii reprezentanților Bisericii, ai statului și ai armatei care l-au proclamat. Kantakouzenos a insistat însă să precizeze că nu era încă nimic altceva decât gardianul drepturilor moștenitorului legitim al tronului, Ioan Palaiologos.

Când s-au scandat aclamațiile, prima menționată a fost împărăteasa Anna, a doua oară a fost fiul ei, Ioan, pentru ca apoi să urmeze Ioan Kantakouzenos și soția sa, în calitate de împărat și împărătească[23]. Pe de altă parte, Kantakouzenos în memoriile sale a început să se descrie ca un „frate” al regretatului împărat Andronikos al III-lea[24].

La începutul anului următor, 1342, Ioan a plecat într-o campanie militară. Deși a încercat mereu să obțină o înțelegere diplomatică cu Constantinopolul, a înțeles că trebuia să-și întărească poziția în Macedonia și Tracia și să controleze marile orașe de aici. Thessalonik era considerat un punct-cheie în acest sens, căci cine-l controla stăpânea aproape jumătate din ceea ce a mai rămas din imperiu[25]. Dar din păcate pentru el, acesta a fost atras în tabăra adversă; la fel s-a întâmplat și cu Adrianopol[26]. Pe perioada absenței lui din Didymoteichon, cetatea a rămas în grija Eirenei și a fratelui acesteia, Manuel Asan, care a fost numit guvernator[27]. Așa cum scria Gregoras, Eirene a ajuns într-o poziție vulnerabilă atât în cetate, cât și în afară pentru că

---

eiusmodi discrimina circumstabant, efficaci maximoque iuvabat auxilio. Itaque ei si non totam auctoritatem imperatoriam, at sane eius maximam partem largita est. Ipsa quippe nunc blandioribus dictis labantes excitans animos eorum, quos imperater habebat secum cognatos et vere amicos; nunc larga manu opes effundens exilii socias, aut potius magnarum illarum opus reliquias (quae omnia planius postea a nobis explicabuntur) [...].

[22] Gregoras 1988, p. 71. Împăratul Andronikos al III-lea nu și-a exprimat clar opțiunea cu privire la succesiune. În 1330 când era grav bolnav și credea că va muri, l-a nominalizat pe Ioan Kantakouzenos ca apărător și regent al imperiului și a vrut de mai multe ori să-i ofere titlul de coîmpărat. În momentul morții lui, în 1341, situația era diferită pentru că împăratul avea un fiu de nouă ani care trebuia să fie moștenitorul tronului. S-a crezut că regența va fi în mâinile lui Kantakouzenos, care fusese cel mai apropiat prieten al împăratului și sfătuitorul principal în chestiunile politice și în privința războiului. Dar acesta a întâmpinat rezistență din partea multora și mai ales a împărătesei Anna, sfătuită de Alexios Apokaukos. Vezi Gregoras 1988, p. 41-42; Nicol 1996, p. 47-55.

[23] Vezi Nicol 1996, p. 55, Nicol 1968, p. 47-49; Melichar 2019, p. 212-213.

[24] Nicol 1993, p. 190-191.

[25] *Ibidem*, p. 195.

[26] Vezi Nicol 1996, p. 55; Nicol 1968, p. 47-49; Melichar 2019, p. 212-213.

[27] Kantakouzenos menționează că Manuel Asan a rămas alături de Eirene, iar Ioan Asan l-a însoțit în campanie. Vezi Cantacuzenus 1831, p. 195. *Igitur apud Didymotichum coniugem cum tribus filiabus et Nicephorum ducém, despotae filium, (cui Mariam filiam desponderat quique per aetatem imbecillam ac puerilem tolerare militiam nondum poterat,) et turmas equestres,*

„[...] dușmanii din Bizanț înaintau adesea până la periferia Didymoteichonului și aproape i-au forțat pe locuitori să se simtă asediați. Iar foamea, combinată cu ambuscade continue și multiple, a devenit un dușman mult mai supărător decât cel din afară, din moment ce era la aceeași vatră și sub același acoperiș”[28].

Pentru a respinge atacul armatei imperiale, împărăteasa a căutat ajutor militar la Curtea țarului bulgar Ioan (Ivan) Alexandru. Din păcate, țarul a încercat să profite de absența lui Kantakouzenos, atacând teritoriile bizantine și nepermițând locuitorilor cetății să iasă să caute provizii[29].

Situația tensionată a fost în final înlăturată prin sosirea unui prieten al lui Kantakouzenos, emirul Umur din Aydin, în fruntea unei armate numeroase (380 de corăbii și 29000 de soldați) pentru a-l determina pe țar să se retragă[30]. Este foarte important acest moment pentru că putem afla măsurile pe care Eirene le-a luat pentru a apăra cetatea Dydimoteichon. Gregoras reproduce cuvintele lui Umur pe care le-ar fi spus împăratului când s-au întâlnit mai târziu. Este surprinzător mai ales că acele cuvinte sincere de admirație veneau din partea unui străin, a unui musulman, și nu erau făcute deloc din complezență pentru prietenul său. În discursul redat de Gregoras, Umur o descrie pe Eirene ca fiind o femeie puternică, deși slabă prin natura ei de gen, energică și hotărâtă să păstreze cetatea până când soțul său se întorcea cu ajutor. Umur povestea cum a urmărit-o, cum îi motiva pe ofițeri și soldați deopotrivă să reziste și să rămână credincioși împăratului, cum uneori le făcea chiar cadouri, „uneori a lingușit, alteori a mustrat”, și-a adaptat atitudinea în

---

quot nimirum contra aliarum urbium et Byzantii impetum suffecturas credebat, reliquit. Erant autem praeter eos, qui paulo post supervenerant, equites mille: joorum duces Manuel 'Tarchaniota, Georgius Phracases, Ioannes Palaeologus, aulae primicerius, et Georgius Glabas. Suburbanis valde amplis praefectos octo, quorum quisque mille sagittarios repeat, et primarium omnium ducem Manuelem Ásanem, uxoris ratrem, constituit. In Thracia urbes universae simul, eo neglecto, ad Augustam se aggregarunt; castellum Empythium, quod ipse adhuc vivo imperatore a fundamentis exaedificarat, in fide manebat. Ipse Matthaeum et Manuelem filios, et uxoris germanum loannem Ásanem, nec non Angelum Pincernam consobrinum, nobiliumque et consanguineorum multos secum babens, cum numetoso et forti exercitu Didymoticho egressus est tertio Nonas Maias, indictione decima, praemisso Constantino Palaeologo, Michaelis ducis despotae filio, cuius opera, quae in rem essent, praepararet; qui mox Pheris ad Syrgem defecit, sive quod domui suae timeret, (illic enim habitabat,) sive quod ex urbium defectione Cantacuzeni fortunam afflictum iri augurabatur. Vezi și Gregoras 1988, p. 73, Gregoras 1830, p. 628.

[28] Gregoras 1988, p. 86; Gregoras 1830, p. 651. *Nam et hostes ad ipsum usque Didymotichi limen Byzantio subinde excurrentes moenibus paene clausos sedere istos cogebant: et fames, cum insidiis continuis et multiplicibus coniuncta, externo hoste longe erat importunior, quippe domestica et contubernalis.*

[29] Cantacuzenus 1831, p. 339-340; Kantakuzenos 2011, p. 219-220; vezi și Nicol 1996, p. 62; Melichar 2019, p. 214.

[30] Efectivele date de Kantakouzenos, după opinia istoricilor, sunt exagerate. Vezi Nicol 1996, p. 66.

funcție de situație, luptând cu propriile frici și slăbiciuni pentru a păstra cetatea de partea împăratului[31].

Cuvintele lui Umur completează tabloul personajului nostru feminin de excepție care a găsit soluții potrivite în momente de criză și cumpănă. Kantakouzenos o tratează pe Eirene ca pe un camarad de arme de la care avea așteptări foarte mari, de la misiuni diplomatice la sarcini militare sau chiar propagandistice, cum a fost aceea de-a apăra atât tabăra partizanilor împăratului, cât și coeziunea acestora. Mai bine de un an de zile Eirene a păstrat steagul pe zidurile cetății Didymoteichon și loialitatea ofițerilor, soldaților și aliaților, timp în care nu a avut nicio veste de la Kantakouzenos, iar dușmanii lor (în special Alexios Apokaukos) răspândeau informații false că ar fi fost luat prizonier sau că ar fi murit.

Un alt aspect important, menționat și de Petra Melichar în lucrarea sa despre împărătesele din perioada târzie a Imperiului Bizantin, este legat de rețeaua de informatori pe care împărăteasa ar fi gestionat-o cu succes. În felul acesta a reușit să transmită informații vitale, ajutându-l pe împărat să se ferească de pericole, să nu fie atacat prin surprindere sau să nu intre într-o confruntare directă când numărul adversarilor era net superior[32]. Gregoras menționa și despre spionii trimiși de împărătească să afle dacă soțul ei mai trăia[33]. După întoarcerea pentru scurt timp a lui Kantakouzenos în iarna anilor 1343-1344 la Didymoteichon, Eirene a continuat să apere cetatea încă un an de zile.

În toată această perioadă temerile ei s-au îndreptat și spre fiii săi (fetele au rămas alături de ea la Didymoteichon), căci doi dintre ei, Matheos și Manuel, îl însoțeau pe Kantakouzenos, iar cel mic, Andronikos, se afla cu bunica lui, Theodora, la Constantinopol, ținuți prizonieri de împărăteasa Anna.

---

[31] Gregoras 1830, p. 693; Gregoras 1988, p. 111-112. *Confestim itaque splendide hospitio excipiuntur: diuturnam illam et molestam vitae austeritatem pari hilaritate et iucunda animi relaxatione mutant: Didymotichi urbis custodibus, item militibus et ducibus, qua par est comitate et humanitate, Cantacuzenus gratum se exhibet: in primis Irenae imperatrici maximas gratias lingua et ex animo persolvit, quod diuturnas et multiplices aerumnas in illis qui intercessissent magnorum negotiorum fluctibus constantissime pertuliaset; quod fortem animum praestitisset rebus difficilibus; deliberando scilicet; omnia generis dona largiendo; mollibus dictis confirmando atque in meliorem spem erigendo duces pariter et milites; ac nunc qaidem blandiendo, nunc increpando; nunc celeribus et variis temporum illorum vicissitudinibus ingenii sai vividam vim opponendo; nunc sapienter occurrendo machinationibus dolosis et pollicitationibus, quae ad tentandos Didymotichi milites et duces alias alios Byzantio clam et crebro venissent: denique animos vacillantes egregie relevando. Maxime autem eius strenuitatem et solertiam stupuit atque admiratus est Amurius, postquam accepit unam hanc, quantum bumanis viribus praestari posset, effecisse, ut et milites et ipsa urbs Didymotichum constantes in fide manerent, eademque opera ut imperatori negotia omnia in tuto essent collocata.*

[32] Melichar p. 216; Cantacuzenus 1831, p. 333.

[33] Gregoras 1830, p. 652; Gregoras 1988, p. 87.

De-abia în 1345 Kantakouzenos s-a întors definitiv din cauza neînțelegerilor care au intervenit între el și țarul sârb, fostul său aliat[34]. A decis să-și întărească poziția și una dintre măsuri a fost considerată chiar încoronarea. Aceasta a avut loc la Adrianopol, la 21 mai 1346, de sărbătoarea sfinților împărați Constantin și Elena, fiind oficiată de Lazăr, patriarhul Ierusalimului. Cu această ocazie, Kantakouzenos și-a încoronat soția, „conform obiceiului" punându-i coroana pe cap[35]. După Donald Macgillivray Nicol, conferirea titlului de *augusta* a fost un fel de răsplată pentru loialitatea arătată cauzei în perioada lungă de absență a acestuia[36], dar și o recunoaștere oficială a calităților ei.

Comportamentul țarului sârb Ștefan Dušan[37] l-a determinat pe Kantakouzenos să-și întărească și mai mult relațiile cu prietenii săi, emirul Umur din Aydin și sultanul otoman Orhan I. A acceptat cererea de căsătorie a lui Orhan I pentru fiica sa, Theodora (chiar dacă acesta avea vârsta lui Kantakouzenos!)[38]. Ne putem imagina cât de greu i-a fost Eirenei să accepte decizia împăratului de a-și vedea fiica măritată cu cineva din afara lumii creștine, cu un conducător „barbar". Probabil împăratul și-ar fi motivat decizia prin faptul că înaintea lui și alți împărați din motive vitale pentru imperiu și-au dat fiicele unor conducători străini și chiar barbari[39]. Probabil ceremonia specială de căsătorie organizată de Kantakouzenos pentru a arăta cât de mult o prețuia pe fiica sa, la Selymbria[40], nu a liniștit-o pe Eirene. În memoriile sale Kantakouzenos scria că Theodora nu a renunțat la credința ei și a devenit în „pământurile" lui Orhan un sprijin pentru prizonierii și sclavii creștini și „în

---

[34] În anul 1345, țarul sârb Ștefan Uroš al IV-lea Dušan anulase tratatul cu Kantakouzenos și apoi s-a încoronat țar al bulgarilor și romanilor, declarând astfel război bizantinilor. Vezi Cantacuzenus 1831, p. 564.

[35] Kantakuzenos 2011, p. 376.

[36] Nicol 1994, p. 74.

[37] Țarul a decis să profite de „discordia romeilor" și a început să atace teritoriile bizantine, supunându-le, știind că nimeni nu va rezista atacurilor sale. Toate orașele, cu excepția Thessalonikului, au ajuns sub controlul țarului. Apoi și-a luat titlul de împărat al romeilor, adoptând „obiceiurile romane", adică însemnele imperiale bizantine. Vezi Gregoras 1988, p. 143-144; Gregoras 1830, p. 746-747; Kantakuzenos 2011, p. 367; Cantacuzenus 1831, p. 551-552. *Ac tum iam se magnifice maioreque imperii parte occupata circumspiciens, palam semet Romanorum Triballorumque imperatorem pronuntiat, filiumque Cralem appellat*. Vezi și Nicol 1996, p. 74-75.

[38] Gregoras scrie că Orhan ar fi cerut-o pe Theodora pentru că se îndrăgostise de ea. Nicol ne sugerează să ținem cont de faptul că la vremea aceea împărăteasa Anna îl curta pe Orhan, pentru al convinge să-i ofere ei ajutor militar. Se pare că și fratele de sânge al împăratului, Umur, ar fi dorit un mariaj cu una dintre fiicele sale, dar tocmai această relație specială dintre cei doi nu permitea o astfel de căsătorie, pentru că dacă ar fi avut loc, ar fi fost necanonică, conform legii musulmane. Vezi Nicol 1996, p. 76-77.

[39] Mihail al VIII-lea și Andronikos al II-lea și-au măritat fiicele născute în afara căsătoriei în felul acesta. A fost o modalitate utilă de a le avea la îndemână! Vezi Nicol 1996, p. 77.

[40] Kantakuzenos 2011, p. 392.

felul acesta, în timp ce era cu barbarii, își organiza viața după idealurile virtuții”[41].

La începutul anului 1347, Kantakouzenos a reușit să pătrundă în Constantinopol și să forțeze negocierea păcii cu împărăteasa Anna[42]. Conform înțelegerii acesta devenea pentru zece ani împăratul senior (Ioan al VI-lea) pentru tânărul împărat Ioan al V-lea Palaiologos, după care trebuiau să domnească ca egali. Înțelegerea a fost pecetluită cu căsătoria Helenei, cea de-a doua fiică a lui Kantakouzenos, cu tânărul împărat[43]. Gregoras mărturisește că nunta a fost foarte sărăcăcioasă, „încât nici acum nu putem relata fără rușine acele evenimente”[44], și pomenind despre lipsa podoabelor veritabile și a veselei din aur și argint[45]. Ceremonia a fost organizată în mica biserică Blacherne, pentru că Sf. Sofia suferise stricăciuni în urma unui cutremur. Aceasta a devenit neîncăpătoare pentru un eveniment atât de important. S-a construit o platformă pentru cinci tronuri, doi împărați și trei împărătese, dar din păcate fiind prea mare, a împiedicat desfășurarea firească a ceremonialului și participarea în biserică a unui număr mare de oameni[46]. Totuși, să apreciem faptul că Eirene a fost încoronată din nou, precum și satisfacția pe care aceasta a avut-o când împăratul Ioan al V-lea Palaiologos i-a așezat coroana pe cap

---

[41] *Sic igitur illa quamdiu inter barbaros vixít, vitam suam ad omne genus virtutis composuit*, Cantacouzenus 1831, p. 589; Kantakuzenos 2011, p. 392.

[42] Kantakuzenos 2011, p. 410.

[43] Melichar p. 218; Nicol 1996, p. 81; Cantacuzenus 1975, p. 148.

[44] Gregoras 1988, p. 171; Gregoras 1830, p. 789. *Adeo dilapsa erat penitusque exstincta et pessumdata vetus illa rei Romanae fortuna et magnificentia, ut ne nunc quidem sine pudore earum rerum narrationem edere possimus.*

[45] Gregoras 1988, p. 170-171; Gregoras 1830, p. 788-789. *Tanta porro tunc laborabat inopia palatium, ut in lancibus et poculis nihil ibi esset aurei aut argentei; sed stannea quidem nonnulla, caetera vero omnia fictilia et testacea essent, Ex his quilibet, earum rerum non rudis, caetera quoque aliunde requisita, nec ita ut par erat perfecta (tyrannica quippe inopiae vi in factis, in dictis, in consiliis, tum temporis dominante) facile intellecturus est. Nam illa quidem dicere omitte, ut et ipsa in ea solennitate diademata et vestimenta, maxima ex parte, auri quidem speciem haberent oi gemmarum pretiosissimarum; constarent autem illa corio, qualia nonnunquam inaurantur ad coriariorum usum; haec vitro, omnigenis coloribus perlucente. Erat tamen alicubi, sed sparsim, sincerus pretiosorum lapidum nitor, et is, qui oculos non deciperet, margaritarum fulgor.*

[46] Gregoras 1988, p. 170; Gregoras 1830, p. 787-788. Isthaec *vero in templo Blachernensi perfecta est. Etenim illud orbis miraculum, magnum inquam illud et omnium sermone celebratissimum. Sophiae templum, ex quo pars eius eversa erat, to redactum (prohdolor!), ut nulli esset usui, minime erat opportunum eiusmodi festis ac celebritatibus apparandis*”. *Hoc vero tantam multitudinem capere haud poterat; sdeoque arctior locus et insuavior videbatur. Nam cum publicus ille suggestus, cui imperatorios thronos imponi oportebat, eam exigeret longitudinem, quae et alttudini et latitudini responderet, necesse etiam erat utrinque spatium satis amplum diaconis patere ad sedendum, ubi opus futurum esset; ita ut templi reliqua pars angustior iam foret, quam ut posset capere variam hominum mulutudinem. Tamen cum ex omnibus templis nullam esset, quod maximo illi posset aequiparari, altero hoc velut subsidiario uti necesse visum est.*

fiicei ei. Ca mamă, faptul că Helene era împărătească alături de ea, era și o mângâiere pentru căsătoria Theodorei cu sultanul Orhan.

După încoronarea din 21 mai 1347, Gregoras scria că Matheos[47], fiul cel mai mare al împăratului, și-a manifestat nemulțumirea față de înțelegerea încheiată de acesta cu împărăteasa Anna. Deși la scurt timp după încoronare, fiul mai mic, Manuel, și ginerele Nikephoros au fost făcuți despoți, iar frații Eirenei, Ioan Asan și Manuel Asan, au primit fiecare titlul de *sebastokrator*, lui Matheos, ca fiul cel mare, nu i s-a dat niciun titlu, ci i s-a acordat o demnitate specială, o poziție onorifică mai înaltă decât cea de despot și imediat sub cea de împărat[48].

Matheos a considerat că avea dreptul la demnitatea cea mare, de împărat, ca moștenitor legitim al împăratului Ioan al VI-lea și că fusese trecut cu vederea pe nedrept în favoarea lui Ioan al V-lea Palaiologos. Unii dintre susținătorii tatălui său și unele rude, conduși de Ioan Asan[49], unchiul său, l-au îndemnat să pună presiune pe tatăl său, declarându-se conducător independent în părțile Traciei, între Adrianopol și Didymoteichon (pe care, de altfel, le primise spre guvernare), dar supus nominal tatălui său[50]. De fapt, mulți dintre partizanii lui Kantakouzenos erau nemulțumiți pentru că se așteptau ca acesta să-și dorească crearea unei dinastii și să-l înlocuiască pe Ioan al V-lea cu fiul său mai mare.

Răzvrătirea lui Matheos l-a deranjat pe împărat și pentru a nu inflama situația recurgând la măsuri drastice, a trimis-o pe împărăteasa Eirene pentru a-l face să se răzgândească, pentru că era înțeleaptă și era cea mai potrivită ca mamă[51], sau cum scria și Kantakouzenos

> „[...] căci nu a fost doar inteligentă și deșteaptă în a trata chestiuni serioase și în a remodela lucrurile așa cum le dorea ea, dar și-a iubit fiul, Matei, mai mult decât ceilalți copii și era iubită de el. Din acest motiv ea nu a avut nevoie să se certe cu el, ci doar a poruncit și el a ascultat în toate”[52].

---

[47] S-a căsătorit cu Eirene Palaiologina, fiica despotului Demetrios Palaiologos, care era fiul împăratului Andronikos al II-lea. Când a izbucnit războiul civil, Matheos se afla în tabără cu trupele tatălui său în Tracia, de unde a fost chemat să fie prezent la aclamația tatălui său ca împărat la Didymoteichos, în octombrie 1341. El și fratele său, Manuel, l-au însoțit pe tatăl lor când a pornit cu armata sa din Didymoteichos spre Thessalonik în martie 1342. În 1343, a preluat comanda în Koumoutzena (Komotine) și a altor cetăți din Tracia. După încoronarea sa la Adrianopol, la 21 mai 1346, Ioan al VI-lea a refuzat să cedeze cererii ofițerilor săi de a-l nominaliza pe Matheos drept moștenitor, proclamându-l *basileus*. Apoi a primit sarcina apărării Adrianopolului și a avut o campanie încununată cu succes împotriva unei armatei trimise din Constantinopol (Nicol 1968, p. 108-109). Pentru ceea ce se știe despre viața și activitatea lui Matheos, vezi *ibidem*, p. 108-122.

[48] Nicol 1968, p. 109.

[49] Vezi Gregoras 1988, p. 176-179; Gregoras 1830, p. 799-804.

[50] Nicol 1968, p. 110; Cantacuzenus 1975, p. 182-184.

[51] Gregoras 1988, p. 180; Gregoras 1830, p. 805.

[52] Cantacuzenus 1975, p. 185.

Eirene a decis să-și pregătească întâlnirea cu fiul ei tocmai pentru a nu permite vreunui „sfetnic bun" să intervină și s-a grăbit să ajungă la Orestias, în timp ce fiul ei ieșise în întâmpinarea ei undeva, pe drum, înainte de această cetate[53]. Așadar, l-a așteptat pe fiul ei în Orestias, ca o gazdă primitoare și stăpână pe situație.

Gregoras a descris detaliat (în șase pagini) și cu admirație misiunea Eirenei. Nu găsim nicio informație despre pregătirea și educația ei, dar maniera în care s-a adresat fiului său este o sursă indirectă, dar importantă despre aceasta. Cu siguranță nu știa doar să scrie și să citească și nu avea doar o minimă pregătire teologică. Dimpotrivă, „plină de demnitate imperială" și cu o lejeritate pe care doar o bună cunoaștere ar permite-o, ea făcea trimitere la exemple care puteau să contribuie în situația dată la demersul ei în a-l convinge pe Matheos că acționa greșit. Putem spune că avea cuvintele potrivite pentru momentul potrivit. În pledoaria sa pornește de la un proverb care spunea că în Lidia apărea întotdeauna ceva nou. Ea spunea că este firesc să existe întotdeauna ceva nou pentru că este în firea lucrurilor să se întâmple așa, că viața înseamnă germinare și ofilire, bucurie și tristețe, glorie și ignoranță, moarte și viață, „în schimbări și schimbări de tot felul care nu au sfârșit"[54]. În viața fiecăruia există atât durere, cât și bucurie și „oricine dorește să se scufunde în apele marilor întreprinderi trebuie să înfrunte și valurile marilor pericole"[55]. Faptele fiului său reprezentau parte a *noului* care aduceau schimbări. Tinereții îi sunt alături nerăbdarea, creșterea, bucuria de a trăi, curajul, ignorarea pericolelor, greșeala, de aceea înțelegea de ce Matheos dorea să demonstreze maturitate, ambiție și independență, ceea ce nu era rău, dar a ignorat unele detalii.

Eirene i-a explicat fiului că ambiția sa de a ajunge împărat nu era ceva care i-ar aduce fericirea sau satisfacția la care el se gândea și îl sfătuia cum să privească această funcție. A fi împărat însemna să te afli în vârful piramidei, căci „stăpânirea imperială este considerată printre lucrurile vieții ca fiind cea mai mare fericire pe care o dă norocul [...]"[56]. Dar, deși e firesc ca fiecare, sărac fiind, să-și „blesteme" soarta, cei care au cunoscut prin propria experiență ambele moduri de viață vor alege să fie guvernați decât să guverneze ca împărații. Eirene dă exemplul lui Alexandru cel Mare care mărturisea adesea că ar fi preferat să trăiască în haine sărăcăcioase în butoiul lui Diogene, decât să domnească peste toată Asia și Europa și „să dețină acea faimoasă bogăție a Babilonului, din care a izvorât marele lux pentru Darius și perși, care a arătat că o viață fericită este de fapt doar un vis"[57]. Eirene îi reamintea că un împărat avea pe lângă dușmanii declarați și alții care mereu complotează împotriva lui,

[53] Gregoras 1988, p. 180; Gregoras 1830, p. 805.
[54] Gregoras 1988, p. 181; Gregoras 1830, p. 806.
[55] Gregoras 1988, p. 181; Gregoras 1830, p. 806.
[56] Gregoras 1988, p. 182; Gregoras 1830, p. 807.
[57] Gregoras 1988, p. 182; Gregoras 1830, p. 807.

și în acest sens dădea ca exemplu mitul lui Tantalus, regele Lidiei[58]. Acesta și-a dorit ceva care depășea condiția umană, să trăiască viața zeilor dar, deși dorința i-a fost îndeplinită, nu s-a putut bucura de ea pentru că avea tot timpul deasupra capului o piatră care amenința permanent să cadă. Altfel spus, îi atrăgea atenția că uneori dorințele devin realitate, dar cu costuri mari sau că pot avea și consecințe negative[59].

Împărăteasa vorbea despre reducerea teritorială drastică și sărăcirea imperiului „Mai departe, vedeți cât de mic a devenit imperiul romeilor, în ce sărăcie s-a scufundat statul romeilor?! Este atât de rău încât cu greu îndrăznesc să o spun din respect pentru rușinea celor care o vor auzi”[60]. Amintea de bogățiile pe care familia lor le avuseseră înainte de războiul civil

> „[…] bogății de aur, argint, pietre prețioase și perle, turme de oi și vite și mii de animale de companie și animale de tot felul. Majoritatea contemporanilor noștri sunt familiarizați cu multitudinea depozitelor noastre, care se revărsau cu diferitele produse ale pământului, și acele magazii care erau complet pline de roade anuale și cu greu puteau cuprinde aceste comori”[61].

Eirene, pomenind despre situația dezastruoasă, economică și teritorială, a imperiului, de lipsa resurselor, îi atrăgea atenția fiului său cât de greu era să guvernezi în acele condiții. Informațiile despre bogățiile pe care le avusese familia lor încă stârneau invidie și mulți credeau că acestea încă existau și puteau profita de pe urma tânărului ambițios.

În felul acesta împărăteasa îi explica fiului său că trebuia să fie atent la ceea ce-și dorea, pentru că nu întotdeauna obținerea acelui lucru aducea cu sine satisfacția așteptată. Ea s-a ferit să-i reproșeze ceva, cunoscând nestatornicia și ușurința cu care tinerii își puteau schimba atitudinea. Fiind o bună cunoscătoare a firii umane, înțelegea foarte bine problemele inerente vârstei și ca mamă „știa bine cum să-i liniștească sufletul […] și să întărească spiritul unui fiu iubitor de mamă […]”[62]. Acesta era tânăr și necopt, fără experiență, iar persoanele din apropierea lui puteau să-i influențeze comportamentul și să-i inducă luarea unor decizii greșite. Îi mai spunea că de multe ori ceea ce crede fiecare că este bun sau rău, în realitate poate să nu fie așa.

Împărăteasa recunoștea că Matheos, credul și fără experiență, a avut sfetnici înșelători care încurajându-l să se răzvrătească și-au urmărit propriul interes, „ascultă sfatul mamei tale, care e bun pentru tine, și nu te lăsa sedus de opiniile altora care au în minte doar propriul avantaj și care te folosesc pe post de mască până când au obținut ceea ce și-au dorit. După aceea, vă vor

---

[58] Gregoras 1988, p. 182; Gregoras 1830, p. 808.
[59] Se potrivește cu proverbul „Ai grijă ce-ți dorești, că s-ar putea să și primești”.
[60] Gregoras 1988, p. 184; Gregoras 1830, p. 810.
[61] Gregoras 1988, p. 184-185; Gregoras 1830, p. 811.
[62] Gregoras 1988, p. 181; Gregoras 1830, p. 806.

părăsi repede cu viclenie”[63]. Împărăteasa nu l-a numit pe acest sfetnic, dar cu siguranță se gândea, în primul rând, la fratele său, Ioan.

În privința neînțelegerilor cu tatăl său, fiul era îndemnat să nu țină supărare pentru că legătura de sânge nu poate fi ruptă și supărarea lui pe părinți îi făcea nefericiți

> „Sau ce sub soare și sub cer ne-ar putea încânta pe noi părinții, fără tine? De aceea, ceea ce mă aruncă, împreună cu tatăl tău, în adâncurile iadului în timpul vieții mele este faptul că hrănești astfel de gânduri în tine. Dintre toate lucrurile ce ar putea fi mai amar pentru părinți decât insuccesul copiilor lor, a copiilor lor dragi? Doar gândul la ei le permite să respire și le dă sufletelor prosperitate deplină”[64].

Eirene mărturisea dragostea nemărginită pe care ei, ca părinți, o aveau pentru copilul lor, afecțiune de care Matheos nu se putea îndoi.

Ca mamă, Eirene a înțeles frământările și ambițiile fiului ei care dorea cu orice preț să demonstreze că putea lua personal decizii bune și să guverneze independent de tatăl său. Ea îl sfătuia să nu uite experiența trăită de întreaga lor familie cu șase ani în urmă când au plecat în exil. Nu ignoră nici exemplele din trecutul îndepărtat al Romei și făcea referire la Markios care a pornit împotriva Romei, dar a sfârșit ucis cu pietre de proprii oameni, căci „se lipsise de orice posibilitate de a-și apăra acțiunile și nu lăsase nicio ușă deschisă iertării care să permită loc unor speranțe pe viitor”[65].

Și pentru că era conștientă că el putea să nu dorească să o asculte îl ruga să nu-i ignore lacrimile și nici strădaniile și nici sacrificiul unei călătorii parcurse în mare viteză pentru „ca nu cumva să te arunci în pericole neprevăzute și să cazi în foc fugind de fum, sau să te protejezi de umbra unei bănuieli care se mișcă în întunericul fricii de viitor, împingându-te evident într-un abis accidental al liberului tău arbitru”[66]. Această grabă a împărătesei a zădărnicit interesul unora ca el să greșească față de imperiu și nu a ajuns să trateze cu forțe străine și să încheie înțelegeri cu acestea împotriva guvernării de la Constantinopol și a tatălui său, împăratul.

Eirene continuă demonstrația vorbindu-i despre cheltuielile și eforturile realizării unui demers ca acela de a deveni împărat. Era nevoie de mulți bani, resurse financiare consistente căci, spunea ea, „ai nevoie de soldați și doar aurul este mai puternic decât orice mașină de război”, de exemplu, „un oraș se găsește uneori din lipsa banilor la mila dușmanilor săi”[67]. Știa că el nu are bani și nici soldați și de aceea îi cerea să o asculte și să înțeleagă că planurile lui erau sortite eșecului. Îl sfătuia să se împace cu tatăl său și-i promitea că va

---

[63] Gregoras 1988, p. 182; Gregoras 1830, p. 807.
[64] Gregoras 1988, p. 183; Gregoras 1830, p. 809.
[65] Gregoras 1988, p. 183-184; Gregoras 1830, p. 810.
[66] Gregoras 1988, p. 183; Gregoras 1830, p. 809.
[67] Gregoras 1988, 185; Gregoras 1830, p. 812.

aranja lucrurile în așa fel ca la întoarcerea lui să nu sufere[68]. Cuvintele ei au convins și Matheos și-a înțeles greșeala și a renunțat la răzvrătire.

În primul rând, Eirene i s-a adresat ca mamă. Deși i-a vorbit, cum spunea Gregoras, cu demnitate imperială și cu atitudine maiestuoasă, i s-a adresat cu formula „fiul meu". Nu l-a învinovățit, ci cu răbdare și cu argumente logice i-a demonstrat că drumul ales nu avea cum să ducă la reușită. Eirene s-a ținut de cuvânt, Matheos a primit guvernarea Traciei, de la Didymoteichos până la Christoupolis, ca apanajul său pe viață, învestit cu toate simbolurile de rang și cu demnități mai înalte decât toate celelalte, dar nu cu titlul imperial[69].

În ceea ce o privește pe Eirene, descoperim că era foarte bine ancorată în viața politică și a Curții imperiale, înțelegea ce presupunea guvernarea unui imperiu, să fii acolo în vârful piramidei, dar și nesiguranța poziției și mulțimea dușmanilor și mai ales cunoștea foarte bine situația „statului romeilor", problemele cu care se confrunta acesta. Ea a pomenit de reducerea teritorială și de sărăcirea acestuia. Probabil înțelegea și dificultățile pe care soțul său le-a cauzat imperiului, declanșând războiul civil, împărțindu-l în două tabere. Aceste tabere s-au luptat ani de zile între ele și pentru că tabăra lui Kantakouzenos avea probabil mai puțini susținători, acesta și-a căutat aliați străini, unii barbari, care în final și-au urmărit interesele proprii, cauzând și mai multe pierderi.

Intervenția împărătesei în desfășurarea evenimentelor nu s-a încheiat aici căci în perioada guvernării soțului ei, a mai fost solicitată atât ca negociator, cât și ca strateg. La un moment dat, în memoriile sale, Kantakouzenos menționa cum partizanii săi, nereușind să-l convingă să renunțe la înțelegerea făcută cu împărăteasa Anna și fiul acesteia și să preia singur controlul guvernării, au apelat la Eirene pentru a interveni în acest sens. Împărăteasa i-a refuzat și i-a certat, acuzându-i că vor să arunce imperiul într-un nou război civil devastator[70]. Era conștientă de stricăciunile și pierderile suferite de imperiu în timpul războaielor civile, dar și că unul nou ar fi însemnat prăbușirea acestuia. Susținătorii lui Kantakouzenos au văzut în Eirene un intermediar care putea să-l convingă pe împărat să preia controlul[71].

În vara anului 1348, după ce fuseseră luate anumite măsuri care au dus la o stabilitate financiară, împăratul a decis construirea unei flote necesare în confruntările cu inamicii din vecinătatea imperiului. Kantakouzenos a plecat în Tracia și a lăsat siguranța capitalei, sau cum scria Gregoras „îngrijirea administrării afacerilor statului"[72], în grija împărătesei, secondată de fiul lor,

---

[68] Gregoras 1988, 185; Gregoras 1830, p. 813.
[69] Nicol 1968, p. 110.
[70] Cantacuzenus 1975, p. 182.
[71] Melichar 2019, p. 222.
[72] Gregoras 1988, p. 206; Gregoras 1830, p. 845-846. *Imperatore enim; ut diximus, absente et circa Didymotichum versante, ad Irenen imperatricem publicarum in urbe rerum administratio et cura dolapsa erat.*

Manuel și de ginerele Nikephoros[73]. Când lucrurile păreau să se fi liniștit și nimic nu dădea semne că ar mai exista vreo amenințare pentru oraș, pe neașteptate latinii din Galata au incendiat bărcile și i-au ucis pe marinarii ieșiți la pescuit, nemulțumiți de construirea flotei, dar și de anumite măsuri luate care le restrângeau privilegiile vamale[74]. Împăratul a scăzut în mod deliberat tarifele plătite de corăbiile care își descărcau mărfurile la Constantinopol, astfel încât traficul și veniturile au fost deviate de la Galata. A urmat o serie de incidente care au crescut tensiunea: la mijlocul lunii august, genovezii au navigat în forță și au atacat zidurile dinspre mare, docurile și cheiurile, dând foc corăbiilor pe care le-au putut găsi. După incendierea acestora au încercat să negocieze oprirea activității pe șantierul naval, trimițând o solie în oraș. Primele reacții ale Eirenei au fost de a-l informa pe soțul ei și de a organiza un consiliu pentru a le cere părerea membrilor familiilor aristocrate din capitală, oficialilor și ofițerilor. Se pare că toți au fost de acord să refuze cererea latinilor și să lupte pentru apărarea orașului[75]. Latinii au blocat capitala și au împiedicat aprovizionarea cu hrană a locuitorilor. În aceste condiții, împărăteasa a considerat important să mențină loialitatea populației și soldaților și să organizeze apărarea efectivă a capitalei. Gregoras relatează despre măsurile luate: împărăteasa l-a desemnat pe fiul ei, Manuel, în fruntea soldaților și i-a cerut să meargă în mijlocul lor și al locuitorilor să-i încurajeze să rămână uniți și loiali și să ajute la apărarea orașului[76]. Cum împăratul se îmbolnăvise și nu putea pleca din Dydimoteichon, împărăteasa trebuia să reziste cât mai mult. Gregoras menționează că aceasta „s-a implicat personal în pregătirile militare”[77], dar și în întreținerea unei atmosfere de susținere și unitate. După aproape o lună, la sfârșitul lui octombrie, împăratul a reușit să-i trimită ajutor militar, iar în noiembrie să ajungă și el la Constantinopol.

Tenace și perseverentă, timp de aproape două luni a reușit să apere capitala. Celor din jur le-a insuflat încredere, deciziile ei au fost clare, convingătoare și acceptate fără împotrivire de toți bărbații din jurul ei, fie aristocrați, oficiali sau soldați. Într-un mod persuasiv, cu amabilitate și sigură pe ea, a condus fără probleme situația de criză.

O altă misiune a Eirenei, menționată în ambele izvoare, a avut loc în anul 1352. De data aceasta, motivul problemei a fost în parte chiar împăratul care a fost incapabil să înțeleagă că atitudinea lui față de Matheos era o sursă de amărăciune și violență. Ioan al VI-lea îl pusese pe fiul său într-o poziție secundară, dacă nu subordonată tânărului Ioan al V-lea Palaiologos, și făcuse acest lucru doar pentru ca posteritatea să nu-l poată acuza niciodată că a

[73] Nicol 1996, p. 97.
[74] Gregoras 1988, p. 204-205; Nicol 1996, p. 96-97.
[75] Gregoras 1988, p. 206; Gregoras 1830, p. 845.
[76] Gregoras 1988, p. 208; Gregoras 1830, p. 847.
[77] Gregoras 1988, p. 209; Gregoras 1830, p. 850.

obstrucționat dreptul legitim al acestuia de a moșteni tronul[78]. În toamna anului 1351 Matheos s-a retras la Adrianopol, iar Ioan al V-lea la Didymoteichon. Prea ocupat de negocierile cu genovezii, împăratul nu a înțeles situația periculoasă care a apărut din cauza vecinătății în care se aflau cei doi. Când a realizat pericolul l-a chemat pe Matheos la Constantinopol pentru a trata cu el, dar acesta a refuzat pe motiv că era prea ocupat. Atunci împăratul a apelat din nou la Eirene să aplaneze criza. Ea a fost trimisă împreună cu doi episcopi și cu o persoană, cu numele de Anghelos[79], să negocieze cu Ioan al V-lea o împărțire teritorială a guvernării: Matheos trebuia să primească regiunile ce se întindeau de la Orestias până la Bizyie, Ioan al V-lea regiunea dintre Dydimoteichon și Thessalonik, iar Kantakouzenos păstra până la sfârșitul vieții restul teritoriilor, inclusiv Constantinopolul[80]. Ioan al V-lea a refuzat oferta, amintindu-i împărătesei de situațiile neplăcute din trecut, inclusiv insultele și trădările socrului său. De data aceasta Eirene s-a întors la Constantinopol fără să-și fi îndeplinit misiunea. Conflictele dintre cei doi tineri cumnați au continuat până în anul 1353, când Ioan al V-lea a fost nevoit să se refugieze, împreună cu soția sa, în insula Tenedos, iar Matheos, în sfârșit, a fost încoronat[81]. Acum existau trei împărați și patru împărătese. Dar Ioan al V-lea nu a renunțat la decizia de a prelua singur puterea și de a reveni în capitală. A încercat pătrunderea în Constantinopol în timpul absenței împăratului, dar Eirene cu experiență în astfel de situații

> „[...] s-a ridicat îndată cu o putere mai mare decât cea pe care o au femeile, a hotărât ce trebuie făcut și a asigurat imediat intrările din toate părțile (în capitală). A luat imediat măsuri pentru a stopa planurile celor suspecți din oraș și în trei zile l-a forțat pe Ioan să se retragă”[82].

Dar, la începutul anului 1354, turcii, care ar fi trebuit să fie aliații lui Kantakouzenos, au ocupat Gallipoli și pentru prima dată s-au stabilit în Europa. Acest eveniment a afectat ireversibil reputația împăratului. Când Ioan al V-lea a revenit în noiembrie 1354 la Constantinopol cu câteva corăbii, a găsit mult mai mulți susținători decât prima dată. Ioan al VI-lea Kantakouzenos a fost nevoit să accepte „voia Domnului”[83] și să abdice, iar apoi să se călugărească cu numele de Ioasaph în mănăstirea Mangana, închinată Sf. Gheorghe, iar Eirene a trebuit să schimbe hainele imperiale cu cele de

---

[78] Nicol 1996, p. 118.

[79] Gregoras 2003, p. 129-130; Gregoras 1855, p. 152-171. *In comitatu inter alios secum duxit duos sacerdotes qui testes essent et Angelum qui illo tempore catholici iudicis munere fungebatur.*

[80] Gregoras 2003, p. 130; Gregoras 1855, p. 153.

[81] Cantacuzenus 1832, p. 259-260.

[82] Gregoras 2003, p. 151; Gregoras 1855, p. 188. *Irene autem regina quum subito se erexisset et animo acriore quam quo mulieres solent, rerum gerendarum consilium cepisset, lubricis ubique viis quam celerrime munitis et in periculosis Byzantii propugnaculis copiarum multitudine collocata tribus post diebus eum infectis rebus abire coegit.*

[83] McCabe 1913, p. 315.

călugăriță, luând numele de Eugenia și intrând în mănăstirea Kyra Martha[84]. Gregoras scria cu o doză de sarcasm că atunci când au plecat în mănăstire nu au luat doar cele necesare unei viețuiri monahale, ci au plecat cu toate bogățiile lor[85].

În 1361 Eirene/Eugenia și-a însoțit fostul soț și fiul, Matheos, în Peloponez, iar în 1362 sau 1363 s-au întors la Constantinopol. Data morții ei nu se știe cu exactitate, dar se bănuiește că a avut loc înainte de 1379, când Kantakouzenos/Ioasaph și alți membri ai familiei au fost duși ca ostatici în Galata de împăratul Andronikos al IV-lea[86]. Numele ei este menționat în rândul împărăteselor ortodoxe din *Synodikonul Ortodox* ca „Eirene, maica Eugenia"[87].

Nikephoros Gregoras a lăudat-o și a vorbit despre virtuțile ei și forța caracterului ei. Poate și pentru a contrasta slăbiciunea și nehotărârea lui Ioan al VI-lea, el sublinia modul în care împărăteasa a jucat rolul Theodorei lui Iustinian, întărindu-i hotărârea sau ridicându-i moralul soțului ei[88]. Sklaveniti argumentează atitudinea de simpatie a lui Gregoras față de Eirene și din cauza opiniilor diferite de ale soțului în privința isihasmului[89]. A descris-o ca o femeie dinamică, activ angajată în politică, ca și în problemele religioase[90].

Cele două izvoare folosite au creionat portretul complet al unei împărătese. Paleta culorilor și trăsăturile morale transmit caracterul și virtuțile acesteia. Chibzuința, curajul (sau bărbăția), cumpătarea și dreptatea sunt esența vieții morale creștine și pe toate le regăsim în informațiile oferite atât de Kantakouzenos, dar mai ales Gregoras despre Eirene.

Cu origini ilustre, fiind înrudită, prin bunica ei cu familia Palaiologos, dar și cu cea domnitoare a țaratului bulgar, Eirene a intrat în familia Kantakouzenos, aleasă cel mai probabil de Theodora ca mireasă pentru fiul ei.

Ca soție, principala sarcină a ei a fost de a da urmași pe linie masculină. În primii ani de mariaj a născut șase copii, trei băieți și trei fete, și s-a ocupat de creșterea lor. Kantakouzenos scria în memoriile sale că primul lor fiu, Matheos, a fost preferatul ei. Nu știm dacă a fost sincer sau a spus-o cu ironie pentru că momentul de care a fost legată această afirmație era tocmai răzvrătirea fiului în 1348. Cu siguranță și-a iubit toți copiii, i-a crescut arătându-le afecțiunea maternă, pentru că i-a vorbit lui Matheos atât de frumos despre dragostea părintească și cât de legați sufletește sunt părinții de copiii lor!

---

[84] Gregoras 2003, p. 185; Gregoras 1855, p. 242-243.
[85] Gregoras 2003, p. 186; Gregoras 1855, p. 243-244.
[86] Nicol 1968, p. 107.
[87] *Synodiconul Ortodoxiei* este un document liturgic care cuprinde numele „campionilor" adevăratei credințe. Vezi Melichar 2019, p. 227; Nicol 1994, p. 81.
[88] Nicol 1968, p. 107.
[89] Gregoras considera isihasmul o erezie.
[90] Sklaveniti 2019, p. 151-152.

S-a implicat în educația și pregătirea fiecăruia pentru destinul pe care interese mai presus de toate nevoile firești le cereau și în care împăratul a avut întotdeauna ultimul cuvânt, fie că era vorba de întărirea taberei de susținători, cum a fost căsătoria lui Matheos sau a Mariei, de înrudirea cu familia imperială prin căsătoria Helenei cu Ioan al V-lea Palaiologos, de mariajul pentru asigurarea unui ajutor militar de câte ori era nevoie și desigur a unei relații pașnice și de durată cu o forță militară străină „păgână", cum a fost căsătoria Theodorei cu sultanul Orhan. Din păcate, ca mamă, Eirene a fost încercată și prin pierderea fiului mai mic, Andronikos, care a murit de ciumă în 1348.

După primii ani în care a fost ocupată cu sarcinile și creșterea copiilor, ea s-a implicat, la început, alături de soacra ei, în planurile politice ale lui Ioan Kantakouzenos. Donald Macgillivray Nicol este de părere că încheierea căsătoriei Eirenei cu Ioan ar fi avut loc înainte de 1320, iar prima mențiune a ei cu o misiune clară a fost abia în 1341[91].

Eirene a fost o femeie inteligentă și puternică care a înțeles foarte bine aspirațiile soțului său și le-a susținut. A dat dovadă de curaj, de altruism și determinare, comportându-se ca un adevărat strateg de câte ori a fost obligată să apere fie cetatea Dydimoteichon, fie Constantinopolul. Nu și-a pierdut cumpătul, dimpotrivă, a reușit să se facă respectată, a acceptat opiniile celor din jur și a luat decizii acceptate de toți. A fost un bun cunoscător al firii umane. Dacă ar fi fost bărbat, cu siguranță ar fi fost un general strălucit, căci a fost mereu cu gândul la cei din jur, activă, prezentă în mijlocul soldaților, știind întotdeauna cum să le vorbească și cum să-i convingă să-și păstreze loialitatea față de soțul ei. Nu a acționat, nu a negociat niciodată în numele ei, ci în numele împăratului și rămas totdeauna obedientă, deși unele dintre deciziile acestuia nu le-a acceptat cu plăcere[92].

Au fost situații în care ea i-a salvat viața împăratului, informându-l de mișcările adversarilor săi și poate fără ea nu ar fi ajuns împărat la Constantinopol. Petra Melichar a fost de părere că dacă ea nu ar fi reușit, în absența împăratului, să apere Didymoteichon aproape patru ani, atât împotriva armatelor trimise de la Constantinopol, cât și împotriva țarului bulgar și nu ar fi asigurat de mai multe ori apărarea capitalei, sursele ar fi avut foarte puține de spus despre Ioan Kantakouzenos[93]. Deși acesta avea o părere nu tocmai bună despre natura feminină, a fost salvat nu o dată de soția sa[94]. Eșecul i-a demonstrat acestuia limitele; ambițios să ajungă împărat nu a avut clarviziunea planului său, nu a reușit să obțină un sprijin politic intern considerabil și nici nu a beneficiat de resurse materiale suficiente. De la

---

[91] Nicol 1968, p. 104.

[92] De exemplu, Eirene nu a fost de acord cu căsătoria Theodorei cu sultanul Orhan; de asemenea, nu a susținut isihasmul, spre deosebire de Kantakouzenos care l-a acceptat de la început. Vezi Melichar 2019, p. 221.

[93] *Ibidem*, p. 229.

[94] După *ibidem*. Vezi Cantacuzenos 1831, p. 43-48.

început mișcarea sa politică a provocat, în principal, ostilitate, iar eforturile sale militare au eșuat. Până la mijlocul anului 1342 susținătorii săi nu controlau aproape niciun teritoriu, în afară de orașul Didymoteichon, cea mai mare parte a armatei sale dezertase și el a avut puțin sprijin în rândul aristocrației și al populației. Chiar și cu ajutor militar din partea țarului sârb nu a avut nicio perspectivă până când nu și-a asigurat sprijinul puternicului conducător turc, Umur din Aydin și, ulterior, al războinicilor turci conduși de Orhan, cu care a fost căsătorită fiica sa, Theodora. Dependența lui Kantakouzēnos de forțele militare în mare parte străine pentru a obține victoria au evidențiat dificultățile cu care s-a confruntat ca împărat[95].

Eirene i-a fost alături lui Kantakouzenos până la sfârșitul domniei și a acceptat ignominia abdicării. Sursele nu vorbesc despre vreo reacție din partea ei, dar cuvintele care îi sunt atribuite de Valentin Parisot „dacă eu aș fi apărat Didymoteichon cum ai apărat Constantinopolul ar fi trebuit să ne luăm rămas bun acum 12 ani”[96], nu ar fi fost exagerate dacă le-am fi citit în izvoare.

Deșteaptă și iscusită în treburile militare și diplomatice, așa cum afirma și Gregoras, împărăteasa și-a depășit condiția de gen și a demonstrat tărie de caracter și curaj. S-a străduit să îndeplinească pentru soțul său toate sarcinile și misiunile pe care acesta i le-a dat, dar abdicarea rușinoasă a marcat-o cel mai mult pentru că a năruit tot ce clădise pentru el. Nu putea să nu fie nemulțumită de final. A acceptat abdicarea, a acceptat retragerea în mănăstire și despărțirea conjugală, dar nu a renunțat să fie mamă. Izvoarele relatează despre legătura pe care a continuat să o păstreze ani de zile cu fiica ei, Maria, care, rămasă văduvă, i s-a alăturat în mănăstire din 1359, cu nepoata ei (fiica lui Matheos) care a crescut sub supravegherea ei și probabil cu Theodora, care s-a întors la Constantinopol după moartea lui Orhan.

Portretul Eirenei Asenina Kantakouzena merită toată atenția noastră, pentru că descoperim un personaj feminin puternic ale cărui calități morale au fost recunoscute de contemporanii săi și este cu atât mai important cu cât volumul informațiilor despre ea este surprinzător de bogat.

Abrevieri bibliografice

Cantacuzenus 1828 – Ioannis Cantacuzeni, *Historiarum*, libri IV, graece et latine, cura Ludovici Schopeni, vol. I, Bonn, 1828.

Cantacuzenus 1831 – Ioannis Cantacuzeni, *Historiarum*, libri IV, graece et latine, cura Ludovici Schopeni, vol. II, Bonn, 1831.

Cantacuzenus 1832 – Ioannis Cantacuzeni, *Historiarum*, libri IV, graece et latine, cura Ludovici Schopeni, vol. III, Bonn, 1832.

Cantacuzenus 1975 – *The History of John Cantacuzenus*, vol. IV, text, traducere și comentarii de Timothy S. Miller, Washington, 1975.

[95] Vezi Nicol 1993, p. 185-250.

[96] Parisot 1845, p. 298.

Comnena 1977 – Ana Comnena, *Alexiada*, vol. I, București, 1977.

Gregoras 1829 – Nicephori Gregorae, *Byzantina historia*, graece et latine cum annotationibus Hier. Wolfii, Car. Ducangii, Io. Boivini et Cl. Capperonnerii, cura Ludovici Schopeni, vol. I, Bonn, 1829.

Gregoras 1830 – Nicephori Gregorae, *Byzantina historia*, graece et latine cum annotationibus Hier. Wolfii, Car. Ducangii, Io. Boivini et Cl. Capperonnerii, cura Ludovici Schopeni, vol. II, Bonn, 1830.

Gregoras 1855 – Nicephori Gregorae, *Historiae Byzantinae*, libri postremi (vol. III), ab Immanuele Bekkero nunc primum editi, Bonn, 1855.

Gregoras 1979 – Nikephoros Gregoras, *Rhomäische Geschichte*, *Historia Rhomaïke*, traducere și explicații de Jan Louis Van Dieten, partea a II-a (cap. VIII-XI), Stuttgart, 1979.

Gregoras 1988 – Nikephoros Gregoras, *Rhomäische Geschichte, Historia Rhomaïke*, traducere și explicații de Jan Louis Van Dieten, partea a III-a (cap. XII-XVII), Stuttgart, 1988.

Gregoras 2003 – Nikephoros Gregoras, *Rhomäische Geschichte*, *Historia Rhomaïke*, traducere și explicații de Jan Louis Van Dieten, partea a V-a (cap. XXIV, 3-XXIX), Stuttgart, 2003.

Guilland 1927 – R. Guilland (ed.), *Correspondance de Nicéphore Grégoras*, Paris, 1927.

Kantakuzenos 2011 – Johannes Kantakuzenos, *Geschichte*, traducere și explicații de Georgios Fatouros și Tilman Krischer, partea a III-a (cartea III), Stuttgart, 2011.

Kyriakidis 2011 – Savvas Kyriakidis, *Warfare in Late Byzantium, 1204–1453*, Leiden, Boston, 2011.

McCabe 1913 – Joseph McCabe, *The Empresses of Constantinople*, Boston, 1913.

Melichar 2019 – Petra Melichar, *Empresses of Late Byzantium. Foreign Brides, Mediators and Pious Women*, Berlin, 2019.

Meyendorff 1996 – John Meyendorff, *Teologia bizantină: tendințe istorice și teme doctrinare*, București, 1996.

Nicol 1968 – Donald M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100–1460: A Genealogical and Prosopographical Study*, Washington, 1968.

Nicol 1993 – Donald M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261–1453*, Cambridge, 1993.

Nicol 1994 – Donald M. Nicol, *The Byzantine Lady: Ten Portraits 1250–1500*, Cambridge, 1994.

Nicol 1996 – Donald M. Nicol, *The Reluctant Emperor: A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c. 1295–1383*, Cambridge, 1996.

Parisot 1845 – Valentin Parisot, *Cantacuzène homme d'etat et historien ou examen critique comparatif des Mémoires de l'empereur Jean Cantacuzène et des sources contemporaines, et notamment des 30 livres dont 14 inédits de L'Histoire Byzantine de Nicéph. Grégoras qui controlent les Mémoires de Cantacuzène*, Paris, 1845.

Sklaveniti 2019 – Anna Sklaveniti, *Women in Nikephoros Gregoras' Works: Love Stories, Politics, Literacy and Social Conventions*, în Eleonora Kountoura Galaki, Ekaterini Mitsiou (ed.), *Women and Monasticism in the Medieval Eastern Mediterranean: Decoding a Cultural Map*, Atena 2019, p. 139-162.